

Јелена Ж. Костић¹
Институт за упоредно право
Београд (Србија)

316.644-057.874:[004.738.5:316.624(497.11)"2021"
343.97:343.615-057.874
Оригинални научни рад
Примљен 14/10/2021
Прихваћен 27/11/2021
doi: [10.5937/socpreg55-34445](https://doi.org/10.5937/socpreg55-34445)

СТАВОВИ И ОДНОС УЧЕНИКА ПРЕМА ВЕРБАЛНОМ ВРШЊАЧКОМ НАСИЉУ У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

Сажетак: У овом раду су приказани резултати спроведеног истраживања о ставу и односу ученика од четвртог до осмог разреда основних школа у Републици Србији према вербалном вршњачком насиљу у дигиталном окружењу. Комуникација путем интернета и мобилних телефона била је веома заступљена током ванредног стања и онлајн наставе. Због тога је за време спровођења истраживања циљано одабран период непосредно након последњег циклуса онлајн наставе, од априла до јуна месеца 2021. године. Претпоставке од којих смо пошли у нашем истраживању засноване су на неким претходним истраживањима. Због тога смо се у првом и другом делу рада осврнули на резултате истраживања и закључке других аутора. Трећи део рада садржи анализу резултата нашег истраживања, које је спроведено 2021. године на основу анонимне анкете. На тај начин настојали смо да дамо препоруке за унапређење превенције вербалног вршњачког насиља у дигиталном окружењу међу ученицима од четвртог до осмог разреда основне школе.

Кључне речи: друштвене мреже, апликације за размену телефонских позива и порука, увреде, насиље

Увод

Аутори дефинишу вршњачко насиље као негативно деловање једног или већег броја ученика ка одређеном ученику или групи ученика (Јевтић, 2016, стр. 163). Степен озбиљности вршњачког насиља се може у међувремену повећати. Тако нпр. повремено задиркивање, називање погрдним именима може да изазове код ученика одређене последице, а може довести и до тежих облика вршњачког насиља (*Ibid.*, стр. 164). Због тога је потребно реаговати на адекватан начин у сваком конкретном случају. Према неким ауторима, умерено озбиљно вршњачко насиље подразумева да дете одређени

¹ j.kostic@iup.rs

временски период трпи насиље. У то спадају нпр. ругање, претње и одбацивање из групе вршњака (*Ibid.*).

Вербално насиље је насиље речима, уз настојање да се одређени ученик осрамоти. Међутим, таква врста насиља може чак више да повреди жртву него само физичко насиље (Popadić, 2009, наведено према Јевтић, 2016, стр. 164, 165).

Када је у питању насиље на интернету, оно може бити знатно опасније од обичног вербалног насиља. Дигитално насиље има три карактеристике. Прва се огледа у перманентности порука које се шаљу (у односу на усмено изречене). Друга се огледа у лакоћи и слободи са којом се речи изговарају, а трећа у инвазивној природи негативних текстова који се достављају путем персоналних рачунара и телефона (Hinduja & Patchin, 2007, стр.93; Stanković, 2019, стр. 14). На тај начин вршњаци на интернету могу једни друге осрамотити или друштвено искључити (Vaillancourt *et al.*, 2017, стр. 369). Управо недостатак физичког контакта може да делује охрабрујуће за лице које другоме наноси штету, док учестала употреба информационо-комуникационих технологија повећава изложеност ризику од дигиталног насиља.

На основу истраживања спроведеног међу адолесцентима узраста од 15 до 18 година у погледу изложености традиционалном насиљу, Лафтман и остали су закључили да су жртве интернет злостављања имале више проблема са главобољом, болове у стомаку, лош апетит и друге сметње у односу на своје вршњаке који нису били томе изложени (Låftman *et al.*, 2013; Vaillancourt *et al.*, 2017, стр. 370). У другој студији, Бонано и Химел су закључили да је малтретирање преко интернета било повезано са самоубилачким идејама и депресијом код канадских адолесцената (Bonanno & Hymel, 2013; Vaillancourt *et al.*, 2017, стр. 370).

Резултати истраживања Шнајдера и осталих истраживача о утицају интернета и традиционалног насиља на психолошки стрес код 20.406 америчких средњошколаца показали су да су ученици који су били изложени како насиљу преко интернета, тако и насиљу у школи, имали лошије резултате у учењу од осталих испитаника. Код њих су забележени и депресивни симптоми, присуство суицидалних мисли, склоност ка самоповређивању и покушају самоубиства. Осим тога, резултати су показали да су негативне последице злостављања путем интернета веће од последица традиционалних видова злостављања. Тако су млади који су трпели злостављање путем интернета имали 3,44 пута веће шансе да покушају самоубиство у односу на младе који нису били изложени насиљу, док је код лица која су трпела традиционалне видове насиља та вероватноћа била 1,63 пута већа у односу на вршњаке који нису трпели насиље (Schneider, 2021; Vaillancourt *et al.*, 2017, стр. 370). Разлог томе је управо чињеница што је такав вид злостављања изложен већем броју посматрача у односу на традиционалне видове злостављања. Лица која злостављају вршњаке путем интернета и унутар група у оквиру апликација за размену телефонских позива и порука, имају лакши приступ жртвама у било које време без директног приступа. Према истраживању, деца и адолесценти који су били злостављани путем интернета мање пријављују таква понашања и траже помоћ него жртве традиционалног насиља (van Geel *et al.*, стр. 437–438, 440; Vaillancourt *et al.*, 2017, стр. 370). Због тога би се могло и поставити питање способности деце да препознају власититу виктимизацију на такав начин и да благовремено затраже помоћ.

Токунага је феномен дигиталног насиља дефинисао као „свако понашање које појединци или групе изводе путем електронских или дигиталних медија и на тај начин преносе непријатељске или агресивне поруке у намери да нанесу штету или непријатност другима”. Дакле, такво понашање мора да буде непријатељско и извршено у намери да се другом лицу нанесе патња. То многи сматрају да је кључно за дефинисање дигиталног насиља, као и понављање. Најчешћи облици злостављања врше се путем мобилних телефона (заstraшивање путем телефонских позива, текстуалних порука, слика/видео-снимака итд.) или путем интернета (достављање електронске поште или увреде у собама за разговор) (Tokunaga, 2010; Ferrara *et al.*, 2018, str. 1).

Мотиви малолетника да злостављају друга лица су различити. Често се као мотив наводи жеља да се тако осећају боље. Неки малолетници сматрају да је то забавно или то чине ради освете због неког понашања које је лице које се злоставља предузело према њима (Ferrara *et al.*, 2018, str. 2). Насиље на интернету се не одвија у школи, већ може трајати и након школе, у било које доба. Због тога је често интензивније и може да утиче у већој мери на негативан исход (*Ibid.*). Према неким ауторима, вршњачко насиље често није условљено претходном провокацијом, а један од видова насиља може бити и искључење из вршњачке групе (Bulat & Ajduković, 2012, str. 168).

Према ранијим истраживањима више насиља има у основним него у средњим школама и најприсутније је код ученика од четвртог до осмог разреда (Buljan Flander *et al.*, 2007; Bulat & Ajduković, 2012, str. 169). Међутим, то не значи да насиље није присутно и међу ученицима средње школе.

Нека лица врше насиље због прихваћености, односно како се не би осећала одбаченим, а што је посебно важно за младе који придају велики значај групи вршњака којој припадају. Одбаченост може да утиче и на агресију, а на то управо указују одређена истраживања. Према њима, млади који имају статус одбачених испољавају највећи степен директне или индиректне агресије (Selmivelli, 2000, наведено према Vasić *et al.*, 2018, str.78). Некада је већа пажња била усмерена на директну агресивност, односно највише на физичку и вербалну, а данас је веома присутна и индиректна, односно социјална или релацијска агресивност. Ширењу таквог вида агресије доприноси и информационо-комуникациона технологија, као и друштвене мере (Vasić *et al.*, 2018, str. 81).

Чини се да малолетна лица не доживљавају вербално насиље превише озбиљно. Вероватно је разлог томе непостојање свести о последицама које оно може да проузрокује. Иако је тешко очекивати од родитеља да имају непрестану контролу над својом децом, можда би један од начина превенције био разговор са њима у циљу упознавања са последицама вербалног насиља и спречавања личне виктимизације. Улога родитеља је од великог значаја, а посебно јер се вербално насиље на друштвеним мрежама и групама у оквиру апликација за размену телефонских позива и порука дешава углавном ван школе. Због тога се може десити да школа не реагује у таквим ситуацијама. Обавеза и начин реаговања васпитнообразовне установе на вршњачко насиље прописани су законом, а детаљније дефинисани правилником надлежног министарства.

Мере превенције вршњачког насиља

Поступак заштите ученика од свих облика насиља прописан је Законом о основама система образовања и васпитања („Службени гласник Републике Србије”, број 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон и 6/2020) и Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање („Службени гласник Републике Србије”, број 46/2019 и 104/2020).

Према Закону, ученици имају право на заштиту од дискриминације и насиља, злостављања и занемаривања. Оно се остварује подношењем писмене пријаве директору установе од стране ученика који може да поднесе такву пријаву или родитеља или другог законског заступника ученика (члан 79, став 2, тачка 4 и став 3 Закона). У остваривању својих права ученици не смеју да угрожавају друге, па стога имају обавезу да поштују личност не само наставника и осталих запослених у школи, већ и других ученика (члан 80, став 1 и 2, тачка 5). Под тешком повредом обавеза подразумева се и употреба мобилних телефона, електронског уређаја и другог средства у сврхе којима се угрожавају права других (члан 83, став 2, тачка 7 Закона). Према Закону, у установи је забрањено не само физичко, психичко, социјално и сексуално, већ и дигитално и свако друго насиље и злостављање ученика (члан 111, став 1). Осим класичних видова насиља Закон садржи и дефиницију дигиталног насиља и злостављања, а под којим се сматра злоупотреба информационо-комуникационих технологија која може да има за последицу повреду друге личности и угрожавање достојанства путем слања порука електронском поштом, СМС-ом, ММС-ом, путем веб-сајта, четовањем, укључивањем у форуме, путем социјалне мреже или другим облицима дигиталне комуникације (члан 111, став 3).

Према Правилнику о протоколу поступања у установи у одговору на насиље и злостављање, школа треба да спроводи и превентивне активности. У наведеном протоколу предвиђен је и начин превенције насиља, злостављања и занемаривања. То подразумева мере и активности којима се у установи подиже ниво свести и осетљивости деце, ученика, родитеља и запослених за препознавање свих облика насиља, негује атмосфера сарадње и толеранције, уважавања и конструктивне комуникације, у којој се не толерише насиље, злостављање и занемаривање, унапређују знања, вештине и ставови потребни за стварање безбедног и подстицајног окружења и конструктивног реаговања на насиље. Осим тога, оне подразумевају и унапређење знања, вештина и ставова потребних за креирање безбедног и подстицајног окружења и конструктивног реаговања на насиље, подстицање усвајања позитивних норми и облика понашања, учење вештина комуникације, развој емпатије, као и развој социоемоционалне компетенције деце и ученика, родитеља и запослених кроз развој свести о себи и другима, развој саморегулације и доношење одлука.

Насиље је, према Протоколу, подељено на неколико нивоа. Када је у питању дигитално насиље, први ниво представља узнемиравање, позивање, слање узнемиравајућих порука СМС-ом или ММС-ом. На првом нивоу активности у циљу његовог сузбијања предузима одељенски старешина, наставник односно васпитач, у сарадњи са родитељем у циљу појачаног надзора са васпитном групом, одељенском заједницом, групом ученика и индивидуално.

Изузетно, уколико се насилно понашање понавља, уколико васпитни рад није био делотворан, уколико су последице теже, уколико је у питању насиље и злостављање од стране групе према појединцу или уколико исти ученик врши поновљено насиље и злостављање на првом нивоу, обавеза школе је да тада на интерном нивоу примени строже мере.

Основано се може поставити питање да ли се заштита од вербалног насиља пружа искључиво на нивоу установе или је она доступна и ван школе. Имајући у виду да то није прецизирано законском одредбом, могућа су различита тумачења. Према нашем мишљењу, с обзиром на обавезе ученика прописане Законом и законску дефиницију дигиталног насиља, школа би требало да реагује у свим ситуацијама уколико је у питању комуникација деце из истог одељења или школе.

Резултати истраживања из 2012. године (Popadić & Kuzmanović, 2013) су показали да половина десетогодишње деце има самосталан профил на некој од друштвених мрежа (најчешће Фејсбуку, и да злоупотребљава интернет навођењем нетачних података о узрасту.)² Осим тога, према резултатима наведеног истраживања 94% испитаних основаца поседовало је мобилне телефоне, а њих 89% имало је приступ интернету. Повећањем коришћења мобилних телефона и интернета повећана је и могућност дигиталног насиља. Од укупног броја испитаника, 37% је доживело, а 22% је видело или чуло да њихови вршњаци врше или трпе дигитално насиље (Popadić & Kuzmanović, str. 10, 23). Угрожавање других признало је 28% старијих основаца (*Ibid.*, str. 11). Током спровођења истраживања, половина од укупног броја ученика који су доживели дигитално узнемиравање је изјавила да их такво понашање није нимало узнемирило. Ученици су се након доживљеног насиља најчешће обраћали за помоћ својим вршњацима, затим родитељима, а веома ретко, само у 1% случајева, наставницима. Резултати истраживања су допринели закључку да су ученици спремнији да признају да су били жртве дигиталног узнемиравања, него да су они сами узнемиравали друге (Popadić & Kuzmanović, 2013, str. 11). Због тога се чини да деца често нису свесна последица својих поступака у дигиталном окружењу. Неке од њих такво понашање предузето према њима није нимало узнемирило. Међутим, различите особе доживљавају одређене ствари на различит начин. Негативне последице дигиталног насиља могу да буду интензивније код неких ученика, док код других могу бити веома слабог интензитета. Због тога је рад на превенцији такве врсте насиља од великог значаја, а улога и родитеља и школе подједнако важна.

² Наведено истраживање спроведено је у новембру 2021. године међу ученицима основних и средњих школа на територији Републике Србије. Према политикама компаније Фејсбук, лице које отвара профил на тој друштвеној мрежи мора да има најмање 13 навршених година у тренутку његовог отварања. Међутим, о томе рачуна не води наведена компанија по службеној дужности. Родитељи малолетника имају могућност да у таквим околностима попуњавањем електронског обрасца пријаве да је профил отворило лице млађе од тринаест година, као и могућност да избришу профил свог малолетног детета. Види: <https://www.facebook.com/help/441374602560317/>, приступљено 13. 10. 2021, и рад ауторке (Kostić, 2017, str. 421).

Основне информације о истраживању

Наше истраживање је довело до сличних закључака, као и истраживање спроведено 2012. године (Popadić & Kuzmanović, 2013), иако је од тада прошло девет година. Оно је спроведено међу ученицима основне школе, узраста од 10 до 14 година, имајући у виду да велики број ученика већ од 10 године почиње да користи друштвене мреже и апликације за размену телефонских позива и порука. Наше истраживање је било анкетног типа, а питања су била ограничена само на вербално насиље у дигиталном окружењу. Како бисмо добили што искреније одговоре, анкета је била анонимна.

Узорак истраживања

У истраживању је учествовало 500 ученика основних школа из Републике Србије, са територије града Београда, Смедерева, Крагујевца и Новог Бечеја. Имајући у виду да деца од четвртог разреда основне школе почињу да користе мобилне телефоне и апликације за размену телефонских позива и порука и полазећи од претпоставке да су деца основношколског узраста најчешће несвесна својих поступака, истраживањем је обухваћен узорак деце од четвртог до осмог разреда основне школе, а у њему је учествовало 55,2% особа женског пола и 44,8% особа мушког пола.

Време истраживања

Истраживање је спроведено у периоду од априла до јуна месеца 2021. године. Томе је претходио последњи циклус онлајн наставе. Имајући у виду да је због пандемије коронавируса младима био ограничен физички контакт са вршњацима, занимало нас је да ли је и у којој мери међу ученицима узраста од 10 до 14 година у претходном периоду било заступљено вербално насиље у дигиталном окружењу, као и њихов став према таквом виду насиља.

Циљ истраживања

Циљ нашег истраживања је био добијање података, односно стицање увида у однос и став ученика основних школа на територији Републике Србије према вербалном насиљу у дигиталном окружењу. На тај начин смо настојали да сазнамо осећања лица која су доживела такав вид насиља, њихов однос према другим вршњацима који су га доживели, став о корисности обука које су похађали и потребе за новим обукама у циљу превенције наведеног вида вршњачког насиља. Осим тога, настојали смо да на основу добијених резултата дамо препоруке за његову превенцију.

Хипотезе

Пре истраживања пошли смо од претпоставки да највећи број деце узраста од 10 до 14 година има профил на друштвеним мрежама и апликацијама за размену телефонских позива и порука, да не схватају последице вербалног насиља у

дигиталном окружењу и због тога често не придају велики значај том проблему. Следећа претпоставка је била да деца имају потребу за додатним едукацијама у циљу спречавања насиља у дигиталном окружењу како би знала како да реагују у одређеним ситуацијама и како да спрече како своје, тако и понашање других којим се вређају вршњаци на друштвеним мрежама или групама у оквиру апликација за размену телефонских позива и порука.

Резултати истраживања и анализа

Од укупног броја испитаника, највећи број деце има сопствени профил на друштвеним мрежама (72,9%), док 27,1% не поседује профил на њима. Такав одговор потврђује нашу полазну претпоставку. Због тога је могућа и већа изложеност вршњачком насиљу у дигиталном окружењу.

Приликом давања одговора испитаници су имали могућност да се одреде и за више опција уколико имају профил на више друштвених мрежа. Од укупног броја испитаника, највећи број њих има профил на друштвеној мрежи Инстаграм (64,1%), затим следе ТикТок (53,2%) и Фејсбук(21%). Најмањи проценат испитаника (5,5%) има профил на друштвеној мрежи Твитер.

Од укупног броја испитаника само 5,2% нема профил на апликацијама за размену телефонских позива и порука. Највећи број испитаника (88,7%) има профил на апликацији Вајбер, 49,7% на Вотсапу, а на Телеграму 3,2%. Ученици су бирали све апликације које користе, тако да међу испитаницима има и ученика који користе више апликација за размену телефонских позива и порука.

Према резултату истраживања, од укупног броја испитаних ученика, 16,1% је увредило друга или другарицу на Инстаграму, Фејсбуку, ТикТоку, Твитеру или Вајбер групи, 79% испитаника се изјаснило да то никада није урадило, а 4,9% да нема профил на наведеним друштвеним мрежама и апликацији за размену телефонских позива и порука.

Од укупног броја ученика који су се изјаснили да су некада увредили друга или другарицу путем друштвених мрежа, њих 1,9% се изјаснило да су то урадили јер су желели да га/је понизе и да се он/она због тога осећа лоше. Нешто већи број (9,4%) се изјаснио да је то урадио јер је желео да се освети због увреде или лошег понашања према њему/њој. Из чисте забаве и како би били занимљиви другима, то је урадило 3,2% испитаника, а из неких других разлога 6,1% испитаника. То потврђује претпоставку да деца често нису свесна последица таквог понашања и да им је, у циљу његове превенције, неопходна додатна едукација прилагођена њиховом узрасту.

Према резултатима истраживања, 74,2% ученика се изјаснило да никада није увредило друга или другарицу путем друштвених мрежа. Они који су то урадили на следећи начин су се изјаснили како су се осећали након таквог поступка:

- 6,8% испитаника се изјаснило да нема профил на друштвеним мрежама;
- 8,1% испитаника се изјаснило да му/јој је било свеједно како су се друг/другарица осећали након увреде;
- 8,1% испитаника се изјаснило да му/јој је било жао због тога како је поступио/поступила, али да није знао/знала како да се извини другу или другарици;

- 2,9% испитаника се изјаснило да му/ јој је било драго због тога што је увредио/ увредила друга или другарицу.

Од испитаника који су увредили друга или другарицу путем друштвених мрежа или групе у оквиру апликација за размену телефонских позива и порука, њих 12,9% се извинило другу или другарици након упућене увреде, а 8,4% то није урадило. Наведено говори о томе да се ученици ипак касније кају због својих поступака, па да вероватно нису ни свесни тежине и последица написаних речи. Управо због тога треба инсистирати на подизању свести малолетних лица о последицама вербалног насиља у дигиталном окружењу. Превенцији таквог понашања би значајно допринело одржавање предавања, радионица и дебата о његовој штетности. Осим школе, потребно је нагласити и значај улоге родитеља, а у циљу подизања свести и одговорности деце о штетности властитих поступака и превенцији сопствене виктимизације у дигиталном окружењу.

Један од циљева истраживања нам је био и стицање увида у начин реаговања друге стране коју је неко вербално увредио на друштвеним мрежама или групи у оквиру апликације за размену телефонских позива и порука. Од укупног броја испитаника, највећи број (74,5%) нема увид у такву реакцију, јер никада није увредио/ увредила друга или другарицу на такав начин, 8,7% се изјаснило да му друг или другарица ништа нису одговорили већ су се држали на дистанци од вршњака који их је увредио и његовог друштва, 6,5% испитаника се изјаснило да су друг или другарица у таквим ситуацијама узвратили истом мером, тј. увредом, 3,9% је изјавило да је такав поступак друг/другарица пријавио/пријавила својим родитељима који су контактирали родитеље вршњака који га је/ју је увредио, а 1,3% испитаника је чак доживело физичко насиље од друга/другарице које су вербално увредили.

Од укупног броја испитаних ученика, изузев њих 64,8% који су се изјаснили да никада нису увредили друга или другарицу путем друштвених мрежа или у групи у оквиру апликације за размену телефонских позива и порука и 5,5% који су се изјаснили да немају профил на друштвеним мрежама или апликацијама за размену порука, 18,4% испитаника се изјаснило да се други учесници у групи нису придружили вређању друга или другарице, а 11,3% да су се остали вршњаци ипак прикључили увредама на рачун вршњака. У наведеном резултату је позитивно то што се ипак већи проценат ученика не прикључује вређању, а негативно што такав поступак појединаца ипак покреће вербално насиље других ученика који то вероватно чине из различитих разлога. То може да повећа интензитет негативних емоција код оних који доживљавају вербално насиље. Због тога је неопходно едуковати ученике како да реагују у таквим ситуацијама.

Укупно 53,5% испитаника се изјаснило да је видело да други путем друштвених мрежа или у групи у оквиру апликације за размену телефонских позива и порука вређају друге вршњаке. Толики број се не поклапа са претходно изнетим подацима, што говори у прилог томе да испитаници ретко признају властите поступке. Од укупног броја испитаника, 40,3% се изјаснило да није видело како други вређају друга или другарицу путем друштвених мрежа или у групи у оквиру апликације за размену телефонских позива или порука, а 6,1% да нема профил на њима, па због тога нису били у могућности да дају одговор на постављено питање.

Од укупног броја испитаника, 39,7% се изјаснило да никада није било у прилици да одбрани друга или другарицу од увреда када су га други вређали на друштвеним мрежама или групама у оквиру апликација за размену телефонских позива и порука, 14,5% да то никада није урадило, 6,1% се изјаснило да не поседује профил на друштвеним мрежама или апликацијама за размену порука, а 39,7% испитаника да је заштитило друга или другарицу који су на наведени начин трпели увреде.

Како бисмо добили целокупну слику о предмету истраживања, поставили смо питање испитаницима да ли је њих неко вређао на друштвеним мрежама или групама у оквиру апликација за размену телефонских позива и порука. Од укупног броја испитаних лица, 62,3% се изјаснило да никада нису трпели увреде на друштвеним мрежама или у оквиру група у наведеним апликацијама, 29,7% се изјаснило да су трпели увреде од стране других лица, а 8,1% (нешто већи проценат него код осталих питања) да не поседује профил на њима. Чини се да ученици чешће признају да су били жртве вербалног насиља, него да су сами вређали друге вршњаке. Од укупног броја лица која су трпела увреде од вршњака на друштвеним мрежама и групама у оквиру апликације за размену телефонских позива и порука, мање вредним се осећало 7,4% испитаника, велику узнемиреност и непријатност је осећало 10,3% испитаних лица. Жељу за осветом осећало је 7,4% испитаника, 6,8% је дуго размишљало о изреченој увреди, док је 2,9% испитаника чак осећало физичке болове манифестоване главобољом и боловима у стомаку. Никакав осећај након тога није имало 14,8% испитаника. Према резултатима истраживања, чини се да су различити ученици имали различите реакције које је тешко предвидети, али би требало радити на унапређењу могућности препознавања таквих реакција како од стране родитеља, тако и од стране васпитнообразовне установе. Пружањем адекватне заштите и помоћи могу се спречити даље штетне последице дигиталног насиља.

Уколико се изузме 56,8% испитаника који су се изјаснили да их до сада нико није увредио на друштвеним мрежама или групама у оквиру апликација за размену телефонских позива и порука и 4,8% испитаника који су се изјаснили да немају профиле на њима, од укупног броја испитаних лица њих 24,8% се изјаснило да вређање на друштвеним мрежама или групама у оквиру апликација за размену телефонских позива и порука није било учестало, а 13,5% да су такви поступци били учестали.

На питање да ли се и даље осећају узнемирено када говоре о увредама које су им биле упућене, од укупног броја лица која су доживела вербално насиље у дигиталном окружењу 11,5% испитаника се изјаснило позитивно, а негативно 23,5% испитаника.

Због увреда које су трпели од вршњака на друштвеним мрежама или групама у оквиру апликација за размену телефонских позива и порука, 18,1% испитаника се за помоћ обратило родитељима, наставнику се обратило 5,8% испитаника, школском педагогу 2,6% испитаника, 9,4% испитаника није знало коме да се обрати, а 5,8% се није никоме обратило јер им је било непријатно. Због тога би требало радити на унапређењу комуникације и едукацији деце како би знала коме и на који начин да се обрате у таквим ситуацијама. Имајући у виду и одредбе Закона о основама система образовања и васпитања, они имају право на заштиту, а обавеза других ученика је да поштују њихову личност и да друге не вређају упућивањем негативних коментара или увреда на било који начин.

Од укупног броја испитаника који су тражили помоћ, њих 24,5% је добило помоћ коју је очекивало од лица којем су се обратили, а 11,6 % није добило очекивану помоћ. Међутим, могло би се поставити питање каква су очекивања у смислу добијања помоћи имали ученици који су се обратили родитељима, наставнику и школском педагогу. То зависи пре свега од степена њихове информисаности о помоћи коју могу добити на такав начин. Ипак, не треба занемарити ни одсуство адекватне реакције друге стране у таквим ситуацијама. Ипак, 27,1% испитаних лица се изјаснило да се након добијања очекиване помоћи није наставило вређање на друштвеним мрежама или групама у оквиру апликација за размену телефонских позива и порука, а 9% да се вређање и даље наставило и после добијања очекиване помоћи.

Упркос претходним одговорима, чини се да већи број испитаника (44,2%) сматра да насиља више има на друштвеним мрежама и групама у оквиру апликација за размену телефонских позива и порука. Њих 36,8% сматра да насиља подједнако има и на друштвеним мрежама и у оквиру група на наведеним апликацијама, а 19% да насиља има више у школи током дружења.

Од укупног броја испитаника, њих 68,1% зна коме треба да се обрати уколико их неко вређа на друштвеним мрежама или у групи у оквиру апликације за размену телефонских позива и порука, 18,1% зна коме треба да се обрати али сматра да такво вређање никоме, па ни њему, не може да науди, 10,3% испитаних лица не зна коме треба да се обрати у таквим ситуацијама, а 3,5% зна коме треба да се обрати, али се никада не би обратило јер сматра да му нико не може помоћи у таквим ситуацијама. Наведени резултати показују да едукације треба да подстичу ученике да пријављују насиље и спрече сопствену виктимизацију. Осим тога, реаговање родитеља и одговорних лица у школи требало би да подиже свест о постојању адекватне заштите у таквим ситуацијама и унапреди поверење ученика у постојеће механизме заштите.

Према резултатима истраживања, највећи број ученика је похађао предавања о вербалном насиљу на друштвеним мрежама или апликацијама за размену телефонских позива и порука. Укупно 32,6% испитаника је похађало неко предавање о вербалном насиљу на друштвеним мрежама или апликацијама за размену телефонских позива и порука, а 32,6% није похађало таква предавања, али би волело да их похађа. Од укупног броја испитаника, 9,4% јесте похађало таква предавања, али би волело да их похађа више, а 25,5% испитаних лица није похађало таква предавања и сматра да она нису потребна.

Досадашње едукације које су се бавиле темама вршњачког насиља на друштвеним мрежама или апликацијама за размену телефонских позива и порука 39,4% испитаника је оценило као веома корисне, 11,9% као потпуно бескорисне и небитне, а највећи број испитаника (48,7%) сматра да би их требало у већој мери прилагодити ученицима како би им се дале смернице за поступање у таквим ситуацијама и спречило насиље на друштвеним мрежама и апликацијама за размену телефонских позива и порука.

Закључак

У овом раду пошли смо од резултата неких истраживања која су спроведена у претходном периоду како у иностранству, тако и на нивоу Републике Србије. Највећи ослонац за полазне претпоставке имали смо у великом истраживању о дигиталном насиљу које је на нивоу Републике Србије спроведено 2012. године.

Резултати нашег истраживања показују да веома велики број ученика узраста од 10 до 14 година поседује сопствене профиле на друштвеним мрежама и апликацијама за размену телефонских позива и порука. Међутим, чини се да ученици не схватају озбиљност последица вршења вршњака на друштвеним мрежама. Резултати истраживања показују да деца на вербално насиље реагују на различите начине. Неке такво понашање вршњака не дотиче, док други имају веома озбиљне последице које се манифестују чак и главобољом и стомачним проблемима. Због тога је неопходно пре свега превентивно деловати, али радити и на унапређењу способности родитеља и одговорних лица у васпитнообразовним установама да препознају последице вербалног вршњачког насиља у дигиталном окружењу и да на њега реагују на адекватан начин. Требало би радити и на унапређењу знања ученика из области превенције таквог понашања. Ученици би требало да знају коме треба да се обрате у случају да трпе такав вид насиља и да знају шта могу да очекују од родитеља и одговорних лица у школској установи. Чини се да су посебно значајне едукације о превенцији дигиталног вршњачког насиља. Веома велики проценат ученика се изјаснио да су оне веома корисне и да би волели да похађају што већи број таквих обука, али да би их требало прилагодити њиховом узрасту. Резултати истраживања показују да ученици тешко признају властите поступке, односно да су они предузимали поступке који се могу окарактерисати као вршњачко насиље у дигиталном окружењу према другим ученицима. Ипак, чини се да се већи број ученика након таквих поступака покаје, а што говори у прилог потреби унапређења едукације и комуникације са ученицима у циљу превенције наведене врсте насиља. Треба имати у виду да је вербално вршњачке насиље у дигиталном окружењу опасније од класичног вербалног насиља, јер ученици који нису тренутно на мрежи могу да трпе такво насиље без могућности да ономе ко га предузима пруже адекватан отпор. Због тога последице могу бити знатно теже и дуготрајније, па је потребна и благовремена превенција таквог понашања.

Jelena Ž. Kostić¹
Institute of Comparative Law
Belgrade (Serbia)

STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS VERBAL PEER BULLYING IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

(Translation In Extenso)

Abstract: This paper presents the results of the survey of fourth-grader to eight-grade students in primary schools in the Republic of Serbia on the attitude towards verbal peer bullying in the digital environment. Communication via the internet and mobile phones was quite prevalent during the state of emergency and online classes. Therefore, during the research, the period immediately after the last cycle of online teaching from April to June 2021, was targeted. The assumptions we started from in our research are based on some previous research. Therefore, in the first and second part of the paper we refer to the research results and conclusions of other authors. The third part of the paper analyzes the results of our research conducted in 2021 on the basis of an anonymous survey. In this way, we tried to give recommendations for improving the prevention of verbal peer bullying in the digital environment among students from the fourth to the eighth grade of primary school.

Keywords: social networks, applications for exchanging phone calls and messages, insults, violence/bullying

Introduction

The authors define peer bullying as negative actions undertaken by one or a number of students towards a particular student or group of students (Jevtić, 2016, p. 163). The level of gravity of peer bullying may escalate over time. For example, occasional teasing or name-calling may result in certain consequences for the pupil or student but could also lead to graver forms of peer bullying (*Ibid.*, p. 164). This is why it is necessary to react appropriately in each specific case. According to some authors, moderate peer bullying implies that a child suffers bullying over a period of time. This includes, for example, mocking, threats and rejection by a peer group (*Ibid.*).

¹ j.kostic@iup.rs

Verbal bullying is a form of bullying expressed with words, with an intention of embarrassing a particular pupil or student. Nevertheless, such a form of bullying may upset the victim even more than physical bullying itself (Popadić, 2009, according to Jevtić, 2016, p. 164, p. 165).

As regards cyberbullying, it can be far more dangerous than traditional verbal bullying. There are three features of cyberbullying. The first feature is the permanency of sent text messages (in contrast to verbally expressed messages). The second feature is reflected in the ease and liberty with which words are said, while the third feature is invasive nature of negative content that is sent through personal computers and phones (Hinduja & Patchin, 2007, p. 93; Stanković, 2019, p. 14). In this manner, peers may embarrass or socially exclude one another (Vaillancourt *et al.*, 2017, p. 369). It is specifically the absence of physical contact that may act as an encouragement for the verbal bully, whereas the frequent use of information communication technologies increases exposure to the risk of cyberbullying.

Based on the research conducted among teenagers aged between 15 and 18, the subject of this research being exposure to traditional bullying, the conclusion reached by Låftman *et al* was that the victims of cyberbullying had significantly more problems with headaches, stomach ache, bad appetite and other issues when compared to teenagers of the same age who were not exposed to this form of bullying (Låftman *et al.*, 2013; Vaillancourt *et al*, 2017, p. 370). In another study, Bonanno and Hymel concluded that there was a correlation between cyberbullying and suicidal thoughts and depression in Canadian teenagers (Bonanno & Hymel, 2013; Vaillancourt *et al.*, 2017, p. 370).

The results of the research conducted by Schneider *et al.* into the impact of cyberbullying and traditional bullying on psychological stress in 20,406 secondary-school students have shown that students exposed to both cyberbullying, as well as bullying in schools, had worse academic performance than other respondents. Even depression-related symptoms were identified in such students, including the presence of suicidal thoughts, proneness to self-harm and suicide attempts. Additionally, the results have shown that the negative consequences of cyberbullying are stronger than the consequences of traditional forms of abuse. Accordingly, the adolescents who were victims of cyberbullying were 3.44 times more likely to attempt suicide compared to those who were not exposed to bullying, while in the adolescents who were victims of traditional forms of violence this probability was 1.63 times higher than was the case with their peers who were not exposed to bullying (Schneider, 2021; Vaillancourt *et al.*, 2017, p. 370). The reason for this is the fact that this form of abuse is witnessed by a higher number of observers, compared to traditional forms of abuse. Bullies, who abuse their peers on the Internet and in groups within applications used for exchanging phone calls and text messages, have easier, although indirect access to their victims at any time. According to this research, children and teenagers who suffered cyberbullying were less prone to report such forms of behaviour and seek help than was the case with the victims of traditional bullying (van Geel *et al.*, pp. 437–438, 440; Vaillancourt *et al.*, 2017, p. 370). Therefore, one could raise the issue of children's ability to recognise that they are being victimised and to seek help in a timely manner.

The phenomenon of cyberbullying is defined by Tokunaga as “any form of behaviour which individuals or groups of individuals carry out through electronic or digital media thus conveying hostile or aggressive messages, with an intention to cause harm or embarrassment to others”. So, this form of behaviour must be hostile and performed with a clear intention to make the other person suffer. This is considered by many as a crucial aspect for

the definition of cyberbullying, which also applies to repeated incidents of cyberbullying. The most common forms of abuse are exacted over mobile phones (intimidation through phone calls, text messages, photos/videos, etc.) or on the Internet (sending emails or insults in chat rooms) (Tokunaga, 2010; Ferrara *et al.*, 2018, p. 1).

There are different motives for minors to bully other persons. A frequently mentioned reason is their desire to make themselves feel better. Some young people believe that bullying is fun or do it as a means of revenge for some behaviour demonstrated towards them by the object of abuse (Ferrara *et al.*, 2018, p. 2). Cyberbullying does not take place only within school compounds, it may continue after the school is out, any time of the day. This makes it more intense, and this is why it may have a greater impact on a negative outcome (*Ibid.*). According to some authors, peer bullying is frequently not conditional upon some prior provocation, while one of the forms of violence can also be excluding the victim from a peer group (Bulat & Ajduković, 2012, p. 168).

According to some earlier research, more bullying takes place in primary than in secondary schools and it is the most common among schoolchildren from the fourth to the eighth grade (Buljan Flander *et al.*, 2007; Bulat & Ajduković, 2012, p. 169). However, this does not mean that bullying is not present among secondary-school students.

Some persons become bullies because they want to be accepted, i.e., because they do not want to feel rejected, which is especially important for adolescents who highly value the sense of belonging to a group of peers. The feeling of rejection may also provoke aggression, which is exactly what certain research shows. According to this research, adolescents who have the status of rejected persons demonstrate the highest degree of direct or indirect aggression (Selmivelli, 2000, according to Vasić *et al.*, 2018, p. 78). Earlier, the main focus used to be on direct forms of aggression, i.e., mainly on physical and verbal aggression, whereas nowadays indirect aggression is broadly present, namely social aggression and relational aggression. The spread of this form of aggression is greatly contributed to by information communication technologies, as well as social measures (Vasić *et al.*, 2018, p. 81).

It appears that underage persons do not take verbal violence too seriously. The likely reason for this is the absence of awareness of consequences such violence may cause. Although it is not very likely to expect parents to have control over their children at all times, perhaps a way of preventing this violence would be for parents to talk to children so as to present to them what consequences of verbal violence are and how personal victimisation can be stopped. The role of parents in such situations is of major importance, especially because verbal bullying on social networks and in groups within various applications used for exchanging phone calls and text messages takes place mainly outside of school. Consequently, it sometimes happens that the school does not take any action in such situations. The obligation and manner of response to peer bullying by upbringing and educational institutions are governed by relevant laws and further defined in the rulebook issued by the competent ministry.

Measures aimed at preventing peer bullying

The procedure for protecting pupils and students against all forms of bullying is stipulated by the Law on the Fundamentals of the Education System (“*Official Gazette of the Republic of Serbia*”, No. 88/2017, 27/2018 – other law, 10/2019, 27/2018 – other law and

6/2020), as well as the Rulebook on the Protocol of Actions to be Taken by Institution in Response to Bullying, Abuse and Neglect (*Official Gazette of the Republic of Serbia*, No. 46/2019 and 104/2020).

According to the Law, pupils and students have the right to protection against discrimination and bullying, abuse, and neglect. This right is exercised by means of a written complaint presented to the headmaster of the institution, by the pupils/student who can file such a complaint, or by the parent or other legal guardian of the pupil/student (Article 79, Paragraph 2, Item 4, and Paragraph 3 of the Law). In exercising their rights, pupils and students are not allowed to threaten others and are therefore obligated to demonstrate due respect not only for teachers and other employees of the school, but for other pupils and students as well (Article 80, Paragraphs 1 and 2, Item 5). A grave violation of responsibilities is considered to be the use of a mobile phone, an electronic device or other means intended for any purpose that violates the rights of others (Article 83 Paragraph 2, Item 7 of the Law). Pursuant to the Law, any physical, psychological, social and sexual, as well as digital and any other form of abuse within the institution is prohibited (Article 111, Paragraph 1). In addition to traditional forms of violence, the Law also contains the definition of digital violence and abuse, which are considered to be abuse of information-communication technologies potentially resulting in harm caused to another person or an impairment to dignity with messages sent via electronic mail, text messages, multimedia messages, through a web site, chats, inclusion in online forums, social networks or other forms of digital communication (Article 111, Paragraph 3).

In accordance with the Rulebook on the Protocol of Actions to be taken by institutions in response to bullying, abuse and neglect, the school should also undertake preventative activities. The said Protocol is envisaged in such a manner as to ensure prevention of bullying, abuse and neglect. This entails measures and activities aimed at raising awareness and sensitivity of children, pupils and students, parents and staff within the institution in order to enable them to identify all forms of bullying and nurture the atmosphere of cooperation and tolerance, respect and constructive communication, where bullying, abuse and neglect will not be tolerated, and where knowledge, skills and views required for creating a safe and encouraging environment for constructive reaction to violence are created. Moreover, these measures and activities entail advancement of knowledge, skills and views required for creating a safe and encouraging environment and constructive reactions to bullying, encouraging the adoption of positive norms and forms of behaviour, acquiring communication skills, developing empathy as well as the development of social and emotional competencies in children, pupils and students, parents, and staff by developing awareness of oneself and others, developing self-regulation and decision-making.

According to the Protocol, bullying is divided into several levels. As regards cyberbullying, the first level is harassment, making phone calls, sending upsetting text messages or multimedia messages. The first level of activities aimed at terminating bullying is undertaken by class teacher, teacher, or educator, in collaboration with a parent, for the purpose of stronger supervision of a group, class, group of pupils or students or individuals.

By way of exception, if violent behaviour is repeated, if educational work does not produce acceptable effects, if consequences become grave, if the issue at hand is bullying or abuse of one person exacted by a group of persons or if the same pupil or student repeats first-level bullying, it is responsibility of the school to apply stricter measures within the institution.

There are solid grounds for asking the question of whether protection against verbal bullying is provided solely within the institution or whether it is also available outside of school. Given the fact that this is not stipulated by any legislative provision, the issue is open to various interpretations. In our opinion, given all responsibilities of students, as stipulated by the Law, and the legal definition of cyberbullying, the school should react in all situations, in case of communication among children from the same class or school.

The results of the research conducted in 2012 (Popadić & Kuzmanović, 2013) show that one half of ten-year-olds have a private profile on one of social networks (mainly Facebook, and that they misuse the Internet by entering inaccurate information about their age).² Additionally, according to the results of this research, 94% of the respondents owned a mobile phone, while 89% of them had access to the Internet. Increased use of mobile phones and the Internet also increases likelihood of cyberbullying. Out of the total number of the respondents, 37% of them were exposed to bullying; 22% of them saw and heard that their peers had exacted or suffered cyberbullying (Popadić & Kuzmanović, p. 10, p. 23). As many as 28% of older respondents admitted being responsible for some form of abuse (*Ibid.*, p. 11). During the research, one half of the total number of students who had suffered digital harassment said that they did not find such behaviour in the least upsetting. After suffering bullying, pupils and students mainly sought help from their peers, then from their parents and very rarely, only in 1% of cases, from their teachers. The research results contributed to the conclusion that students showed more readiness to admit to being victims of cyberbullying than willingness to admit to being bullies themselves (Popadić & Kuzmanović, 2013, p. 11). Therefore, it appears that in many cases children are not aware of their actions in the digital environment. Some of them do not think that such behaviour they fell victim to is upsetting at all. However, different persons perceive certain matters in different ways. Negative consequences of cyberbullying may be more intense with some pupils and students whereas with others such consequences may be very slight. This is why preventive activities undertaken in order to prevent this form of bullying is of utmost significance, while the role of the parents and school is equally important.

Main information about the research

Our research has led to similar conclusions as the research conducted in 2012 (Popadić & Kuzmanović, 2013) although nine years have passed since. Our research was conducted among primary school pupils and mid-school students, aged between 10 and 14, because we had in mind the fact that a large number of pupils start using social networks

² The said research was conducted in November 2021 among pupils and students in primary and secondary schools in the territory of the Republic of Serbia. According to the policies of the Facebook Company, a person who creates the profile on this social network must be at least 13 years of age at the time of creating the account. However, it is not a professional duty of this company to monitor this aspect. Minors' parents have the option of filling out an electronic form with which they will report the profile was created by a person under thirteen years of age and the option to have the account of their underage child deleted is also available. See: <https://www.facebook.com/help/441374602560317/>, accessed on 13th October 2021, and the paper by the author hereof (Kostić, 2017, p. 421).

and applications for exchanging phone calls and text messages as early as the age of ten. The research was conducted in the form of a survey, with questions being limited only to verbal bullying in the digital environment. Since we wanted our respondents' answers to be as honest as possible, the survey was anonymous.

Research sample

The research included 500 primary school children from Serbia, from the territory of Belgrade, Smederevo, Kragujevac and Novi Bečej. Taking into account the fact that fourth-graders already use mobile phones and applications for exchanging phone calls and text messages, and under the assumption that primary-school children are in the majority of cases unaware of the consequences of their actions, this research included a sample of fourth-graders through to eight-graders, with 55.2% female and 44.8% male respondents.

Research period

The research was conducted over a period between the months of April and June 2021. A cycle of online lessons preceded the research. Bearing in mind the fact that, due to the COVID-19 pandemic, young people had limited physical contact with their peers, we were curious to find out whether and to what extent there was verbal bullying in the digital environment among pupils and students between 10 and 14 years of age, as well as how they perceived this type of violence.

Research aim

The aim of our research was to obtain data and gain insights regarding verbal bullying in the digital environment, such views being held by primary-school pupils and secondary-school students in the territory of the Republic of Serbia. In this manner, we sought to learn about the feelings of persons who were exposed to this form of bullying, how they perceived other peers who were also exposed to such bullying, what their position was on how useful trainings they attended, and the need for additional training for the purpose of preventing this type of peer bullying. In addition to this, based on obtained results, we tried to provide recommendations on how to prevent bullying.

Hypotheses

Prior to the research, we took as a starting point the assumption that the majority of children aged between 10 and 14 had profiles on social networks and used applications for exchanging phone calls and text messages, that they understood the consequences of verbal bullying in the digital environment and that consequently in many cases they did not see too big an issue. The next assumption was that children had the need to attend additional trainings for the purpose of preventing cyberbullying, so as to be able to react in certain

situations and to prevent both their own and their peers' behaviour with which they insult their peers on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages.

Research results and analysis

Out of the total number of the respondents, the majority of children had their own profiles on social networks (72.9%) in contrast to 27.1% of the respondents with no profile. The affirmative answer to this question confirms our starting assumption. That is why there is a higher likelihood of being exposed to peer cyberbullying.

When giving answers, the respondents could choose from among several options, if they had profiles on multiple social networks. Out of the total number of the respondents, most of them had profiles on Instagram social network (64.1%), followed by TikTok (53.2%) and Facebook (21%). The smallest percentage of the respondents (5.5%) had profiles on Twitter.

Out of the total number of the respondents, only 5.2% of them did not have a profile on any application used for exchanging phone calls and text messages. The highest number of the respondents (88.7%) had profiles on the following applications: Viber (88.7%), WhatsApp (49.7%) and Telegram (3.2%). The pupils and students could select from all applications they used, so among the respondents there were also those who used multiple applications for exchanging phone calls and text messages.

According to the research results, out of the total number of the respondents, 16.1% of them insulted a friend on an Instagram, Facebook, TikTok, Twitter or a Viber group, 79% of the respondents said they had never done it while 4.9% of them did not have profiles on any of these social networks and applications used for exchanging phone calls and text messages.

Out of the total number of the pupils and students who said that they had insulted a friend through a social network at some point in time, 1.9% said they had done so because they wanted to humiliate him/her and to make him/her feel bad. A slightly higher number (9.4%) said that they had done it as a means of revenge for an insult or bad behaviour demonstrated towards him/her. 3.2% of the respondents did it for the sheer fun of it or because they wanted others to find them interesting, while 6.1% of them did it for some other reason. This confirms the assumption that children are not often aware of the consequences of such behaviour and that for the purpose of preventing this, it is necessary to provide additional trainings, which are suited to their age.

According to the research results, 74.2% of the pupils and students said that they had never insulted a friend on social networks. Those who had insulted someone provided the following explanations of how they felt after having done it:

- 6.8% of the respondents said that they did not have a profile on any social network;
- 8.1% of the respondents said that they were indifferent about how their friend felt after insults;
- 8.1% of the respondents said they had felt sorry about how they behaved and explained that they did not know how to apologise to his/her friend;
- 2.9% of the respondents said that they were glad about having insulted his/her friend.

Among the respondents who insulted a friend on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages, 12.9% apologised to his/her friend after having insulted them, whereas 4.8% did not do it. This shows that the pupils and students eventually regretted their actions, so they were probably not aware of the grave consequences the written words had. This is exactly why we should insist on raising minors' awareness of the consequences of verbal bullying in the digital environment. What would significantly contribute to the prevention of such behaviour includes lectures, workshops, and debates on what harm such behaviour could cause. Besides the school, it is important to underline the role of parents for the purpose of raising awareness and children's responsibility in terms of how harmful their own actions can be and also to teach them how to avoid being victimised in cyberspace.

One of the objectives of this research was to gain insights into how the other party responded, the party who had been offended on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages. Out of the total number of the respondents, the highest number of them (74.5%) did not have any idea what the reaction was because he/she had never insulted a friend in this way; 8.7% said that his/her friend had not answered but instead just kept away from the peer who had insulted them as well as his/her circle of friends; 6.5% of the respondents said that in such situations his/her friend had reacted in exactly the same manner, i.e. with an insult; 3.9% said that the bullied friend had complained about it to his/her parents, who then contacted the parents of the peer who had insulted him/her, while 1.3% of the respondents even were exposed to physical bullying from the friend he/she had insulted.

Out of the total number of the respondents, with the exception of 64.8% of those who said they had never insulted a friend on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages as well as 5.5% who said that they did not have a profile on any social network or application used for exchanging phone calls and text messages, 18.4% of the respondents said that other participants in particular group had not joined them in insulting the friend whereas 11.3% of the respondents said that other peers had joined them in insulting victimised peers. A positive aspect of the said result is that still a higher percentage of peers did not join when other peers had been exposed to insults and a negative aspect is that such actions by individuals nonetheless prompted verbal bullying of other pupils and students who probably did it for different reasons. This may result in an increased intensity of negative emotions developed in those who are exposed to verbal bullying. It is therefore necessary to educate pupils and students in how to respond in such situations.

A total of 53.5% respondents said that had seen others insulting their peers on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages. Such a high percentage does not correspond to previously presented figures, which confirms that the respondents rarely admitted to their own actions. Out of the total number of the respondents, 40.3% said they had not seen others insulting their peers on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages, while 6.1% said they did not have a profile on any network or such application and, accordingly, they were unable to answer the posed question.

. Out of the total number of the respondents, 39.7% said they had never been in a situation to defend their friends when those were being insulted on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages; 14.5% said they had never done it and 6.1% of the respondents said they did not have a profile on social networks or any application used for exchanging phone calls and text messages, while 39.7% of the respondents said that they had protected their friends who were exposed to this form of bullying.

In order to get a broad picture of the subject of our research, we asked the respondents whether they had already been insulted on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls or text messages. Out of the total number of the respondents, 62.3% said they had never been insulted on social networks or in groups within the mentioned applications; 29.7% said that they had been exposed to insults by other peers, while 8.1% of the respondents (a slightly higher percentage than was the case with other questions) said they did not have a profile on any of networks or such applications. It appears that pupils and students are more inclined to admit to being the victims of verbal bullying than when it comes to having insulted their peers. Out of the total number of persons insulted by their peers on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages, 7.4% of the respondents answered that they had felt less worthy, while 10.3% of the respondents felt highly upset and embarrassed. 7.4% of the respondents said they wanted revenge; 6.8% said they had thought hard about insults they had been exposed to, while 2.9% said they had even experienced physical pain in the form of headaches and stomach ache. As many as 14.8% of the respondents said that they had not felt anything after being insulted. According to the research results, it appears that different pupils and students had different reactions, which are hard to predict, but what should be worked on is creating and improving ability to recognise such reactions by both parents and academic institutions. By providing suitable protection and assistance, further harmful consequences of cyberbullying can be prevented.

With the exception of 56.8% of the respondents who said that they had never been insulted on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages, as well as 4.8% of the respondents who said they did not have profiles on such networks and applications, out of the total number of the respondents, 24.8% said that insulting on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages had been infrequent, whereas 13.5% of them said that such activities had been frequent.

When asked if they still felt upset when talking about insults to which they had been exposed, out of the total number persons who were victims of verbal cyberbullying, 11.5% of the respondents provided affirmative answers, while 23.5% of them provided negative answers.

Due to their exposure to insults from their peers on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages, 18.1% of the respondents sought help from their parents; 5.8% of them went to a teacher; 2.6% addressed the school pedagogue; 9.4% of the respondents did not know who to turn to, while 5.8% of them did not talk to anyone because they felt uncomfortable. This is why it is necessary to work on improving communication and education of children so as to enable them to know

who to turn to and in what manner to talk in such situations. Also, given the provisions of the Law on the Fundamentals of the Education System, children have the right to protection while it is other pupils' and students' responsibility to demonstrate respect for others and not to offend them in any way by expressing negative comments or any insult whatsoever.

Out of the total number of the respondents, 24.5% of them got the help they had expected from the person they went to, whereas 11.6% of the respondents did not get the expected help. Nevertheless, one could ask the question what expectations in terms of help to be provided pupils and students had when they turned to the parents, a teacher or the school pedagogue. This primarily depends on how well informed they were regarding help they could get in this way. Still, we should keep in mind the absence of suitable reaction of the other party in such situations. However, 27.1% of the respondents said that once they had been provided suitable help, insults on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages stopped, while 9% of them said that insults had persisted even after they had been provided the help they needed.

Despite previously provided answers, it appears that a higher number of the respondents (44.2%) thought that there was more bullying on social networks and in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages. 36.8% of the respondents believed that there was an equal amount of bullying on social networks and these applications, while 19% of them thought there was more abuse in schools, in direct contact.

Out of the total number of the respondents, 68.1% knew who to turn to when exposed to insults on social networks or in groups within any application used for exchanging phone calls and text messages; 18.1% knew who to turn to, but thought that this form of bullying could not harm anyone, not even himself/herself; 10.3% of the respondents did not know who to turn to in such situations, while 3.5% knew who to turn to but they had never done so because they believed no one could provide help in such situations. The presented results show that trainings should encourage pupils and students to report bullying and prevent being victimised. Additionally, the way in which the parents and responsible persons at school respond should raise awareness about the existence of suitable protection in such situations and strengthen pupils' and students' trust in the applicable protection mechanisms.

According to the research results, the majority of the pupils and students had previously attended lectures about verbal violence on social networks or applications used for exchanging phone calls and text messages. A total of 32.6% of the respondents had already attended a lecture about verbal bullying on social networks or applications used for exchanging phone calls and text messages, while 32.6% had not attended any such lectures but would like to. Out of the total number of the respondents, 9.4% had attended such lectures and would like to attend more, while 25.5% of the respondents had never attended such lectures and did not find them necessary.

Trainings provided so far have dealt mainly with the topics of verbal bullying on social networks or applications used for exchanging phone calls and text messages were thought by 39.4% of the respondents to be very useful: 11.9% of the respondents found them entirely useless and unimportant while the majority of the respondents (48.7%) felt that they should be better adjusted to pupils and students in order to give them guidelines on how to respond in such situations and prevent bullying on social networks or applications used for exchanging phone calls and text messages.

Conclusion

In this paper, we took as our starting point the results of certain research conducted in recent past both abroad and in the Republic of Serbia. The most solid foundation for the starting assumptions was the extensive research into cyberbullying conducted at the national level, in Serbia as a whole.

Our research results show that a very large number of pupils and students aged between 10 and 14 have their own profiles on social networks and applications used for exchanging phone calls and text messages. However, it appears that pupils and students do not take seriously the gravity of consequences of cyberbullying of their peers. The research results show that children have different reactions to verbal bullying. Some are entirely indifferent to such behaviour of their peers while others suffer very serious consequences that may result even in headaches and stomach ache. This is why it is, first of all, necessary to undertake preventative activities, but also to work on improving the ability of the parents and responsible persons in academic institutions to identify the consequences of peer cyberbullying and appropriately respond to it. A significant amount of work should be invested in improving pupils' and students' knowledge of how to prevent such forms of behaviour. Pupils and students should know who to turn to in the event that they are exposed to this form of bullying, and they should also know what to expect from the parents and responsible persons in academic institutions. It appears that trainings on peer cyberbullying are of particular importance. A very high percentage of pupils and students said that they found such educations very useful and that they would like to attend many more of them, but they added that the trainings should be better adapted to their age. The research results show that students are reluctant to admit to their own actions, i.e., that they have been involved in some activities potentially described as peer cyberbullying. Nevertheless, it appears that after such actions pupils and students regretted having acted in that way, which proves that it is necessary to improve education and communication with pupils and students in order to prevent the mentioned forms of bullying. We should keep in mind that peer cyberbullying is more dangerous than traditional bullying because pupils and students who at a particular point in time are not online may suffer cyberbullying without any possibility to appropriately respond to the bully. This is why consequences may be far graver and long-standing, so it is necessary to prevent any such behaviour in a timely manner.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА:

- Batori, M., Ćurlin, M. and Babić, D. (2020). Internet Violence among Adolescents, *Zdravstveni glasnik*, vol. 6, no. 1, 104–114. [In Serbian]
- Bonanno, A. R. & Hymel, S. (2013). Cyberbullying and Internalizing Difficulties: Above and Beyond the Impact of Traditional Forms of Bullying, *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5), 685–697. doi: [10.1007/s10964-013-9937-1](https://doi.org/10.1007/s10964-013-9937-1)
- Bulat Rajhvan, L. & Ajduković, M. (2012). Family and Psycho-Social Determinants of Peer bullying among the Young, *Psihologijske teme* 21 (1), 167–194. [In Croatian]

- Buljan Flander, G., Durman Marijanović, Z. and Ćorić Špoljar, R. (2007). Bullying in Croatian Schools with Regard to Gender, Age and Acceptance/Rejection in School. *Društvena istraživanja* 16(1–2), 157–174. [In Croatian]
- Ferrara, P., Ianniello, F., Villani, A. and Corsello, G. (2018). Cyberbullying a modern form of bullying: let's talk about this health and social problem, *Italian Journal of Paediatrics*, 44, 14, 1-3. <https://doi.org/10.1186/s13052-018-0446-4>
- Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2010). Bullying, Cyberbullying, and Suicide, *Archives of Suicide Research*, Vol. 14, Issue 3, 206–221.
- Jevtić, B. (2012). The Talented Ones – Victims of Verbal Peer Bullying. In: *The Talented and Didactic Culture*, thematic collection No. 21 from the eponymous national gathering (162-175). Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov”, Arad: Univerzitet „Aurel Vajku”. Available at: <http://www.uskolavršac.edu.rs/Novi%20sajt%202010/Dokumenta/Izdanja/21%20Okrugli%20sto/16%20-%20Jevtic.pdf>, 7 October 2021.
- Kostić, J. (2017). Posting children's photographs on social networks: Sociological and legal aspects, *Sociološki pregled* 51 (3), 414–422. DOI: [10.5937/socpreg51-15397](https://doi.org/10.5937/socpreg51-15397)
- Låftman, S. B., Modin, B. and Östberg, V. (2013). Cyberbullying and subjective health, *Children and Youth Services Review*, Vol. 35(1), 112-119. DOI: [10.1016/j.chilyouth.2012.10.020](https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2012.10.020).
- Popadić, D. and Kuzmanović, D. (2013). *The Use of Digital Technology, Risks and Presence of Digital Bullying among Students in Serbia*. Available at: <http://sbn.rs/clientpub/uploads/Digitalno%20nasilje-Izvestaj%202013.pdf> [In Serbian]
- Schneider Shari, K., O'Donnell, L., Stueve, A. and Coulter, W. S. R. (2012). Cyberbullying, School Bullying, and Psychological Distress: A Regional Census of High School Students, *American Journal of Public Health*, 102, 171–177. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2011.300308>
- Stanković, D. (2019). Cyberbullying in Social Media, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, No. 2, 9–23. [In Serbian]
- Tokunaga, S. R. (2010) Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization, *Computers in Human Behaviour*, Vol. 26, Issue 3, 277–287. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.014>.
- Vaillancourt, T., Faris, R. and Mishna, F. (2017). Cyberbullying in Children and Youth: Implications for Health and Clinical Practice, *The Canadian Journal of Psychiatry*, Vol. 62(6), 368–373. <https://doi.org/10.1177/0706743716684791>
- Van Geel, M., Vedder, P. and Tanilon, J. (2014). Relationship between peer victimization, cyberbullying, and suicide in children and adolescents: a meta-analysis, *JAMA Pediatr*, 168(5), 435-442. doi: [10.1001/jamapediatrics.2013.4143](https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2013.4143). PMID:24615300
- Vasić, S., Jovanović, N. and Živković, Z. S. (2018). The Relation between Aggressive Behaviour and Socio-metric Status of Rejection among Young People, *CIVITAS*, 8(1), 77–98.